

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za lingvistiku

Daria Acinger

MENTALNI LEKSIKON I BILINGVIZAM

Diplomski rad

Mentorica: prof. dr. sc. Vlasta Erdeljac

Zagreb, rujan 2018.

Sadržaj

1	Uvod.....	4
2	Osnovni pojmovi.....	6
3	Mentalni leksikon i mozak.....	7
3.1	Pam enje.....	9
4	Mentalni leksikon i znanosti	10
4.1	Psiholingvistika	10
4.2	Neurolingvistika	11
4.3	Uloga psiholingvistike i neurolingvistike kod bilingvizma.....	11
5	Mentalni leksikon i rije	13
6	Mentalni leksikon.....	14
7	Bilingvizam.....	16
7.1	Bilingvalni govornik.....	16
7.2	Vrste bilingvizma	17
7.3	Uskla eni, složeni i podre eni bilingvizam	17
7.4	Pam enje bilingvalnog govornika	19
7.5	Monolingvalni vs. bilingvalni modalitet	20
8	Mentalni leksikon i drugi jezik	22
8.1	Jedan leksikon.....	22
8.2	Dva leksikona	23
8.3	Odabir jezika.....	23
8.4	Prebacivanje koda.....	24
9	Govorna produkcija kod bilingvalnog govornika	25
9.1	Leveltov i De Botov model jezi ne proizvodnje	25
9.2	Govorna produkcija	25
10	Aktivacijski tijek	28
10.1	Jezi no - (ne)specifi na selekcijska hipoteza	29
11	Modeli bilingvalnog mentalnog leksikona	32
11.1	Revidirani hijerarhijski model	32
11.2	Revidirani hijerarhijski model vs. model bilingvalne interaktivne aktivacije	34
12	Bilingvizam i afazija	37
12.1	Afazija.....	37
12.2	Ribotovo vs. Pitrèsovo pravilo.....	37
12.3	Modeli oporavka kod bilingvalnih afazi ara	38
	Zaklju ak.....	41
	Sažetak	42

Summary	43
Literatura	44

1 Uvod

Mnogi su se znanstvenici pitali što je to mentalni leksikon, to jest gdje ovjek pohranjuje znanja o jeziku kojim vlada i kako ta znanja funkcioniraju. Naravno, sve znanje o jeziku pohranjeno je u mozgu, no kako je ono organizirano bilo je pitanje koje je vodilo neurolingviste, psiholingviste, pa čak i fizičare, do brojnih interdisciplinarnih istraživanja. S vremenom se to pitanje i proširilo: kako je ovjek pogođen u oba jezika, tako se njegov mentalni leksikon „povećava“ pa je znanstvenike tada (a i danas) zanimalo što se događa s pojedinim jezicima i kako on „odvaja“ znanja različitih jezika u svojoj jezičnoj memoriji.

Mentalni je leksikon pojam koji još od početaka istraživanja područja mozga, u kojemu se smjestilo jezično funkcioniranje, privlači i brojne lingviste, neurolingviste i psiholingviste. Kao takvog, proučava ga se na području spomenutih znanstvenih disciplina - lingvistike, neurolingvistike i psiholingvistike. Znanstvenici su se bavili raznim metodama istraživanja kako bi došli do saznanja što je to mentalni leksikon, u kojim je dijelovima mozga smješten i što to govornik nekog jezika pohranjuje kad usvaja ili uči neki jezik.

Bilingvizam je već duže vrijeme jezični fenomen koji je prisutan kod sve većeg broja govornika. Nekada se smatralo da je bilingvalni govornik osoba koja jednako vlada dvama jezicima i da se najčešće takvo „savršeno“ ovladavanje inim jezicima može ostići usvajanjem koje počinje od rane, odnosno ranije izloženosti dvama jezicima. Danas se, pak, bilingvalnim govornikom smatra osoba koja ima određena znanja o dvama jezicima (ili većem broju jezika), bez obzira jesu li oni na istom stupnju izvedbe. Naime, Grosjean u svom djelu *Life with two languages* (1982) ističe da bilingvalni govornik (a time se podrazumijeva i multilingvalni govornik) ne mora nužno s izuzetnom teškoćom baratati jezicima koje poznaje. Štoviše, danas postoje brojne teorije iz toga područja koje čak tvrde da se bilingvalnom osobom može smatrati i ona osoba koja može proizvesti nekoliko rečenica na dvama jezicima. Uz postojanje mentalnoga leksikona materinskog jezika (ili materinskih jezika, ako je riječ o multilingvalnim govornicima), u ovom se radu izlažu stajališta koja obuhvaćaju i područje bilingvalnoga mentalnoga leksikona te pitanja kako prvi jezik utječe na mentalni leksikon inoga jezika.

U radu se obrađuje i problem afazije koja se također promatra i istražuje kod bilingvalnih govornika posebno zbog toga što različite vrste oštećenja mozga, a time i različiti tipovi oporavaka jezika, mogu pomoći u razumijevanju funkcioniranja i organizacije kako bilingvalnoga mozga tako i samoga mentalnoga leksikona.

Cilj je ovoga rada predstaviti mentalni leksikon bilingvalnog govornika te opisati koji su modeli procesiranja i dohvaćanja riječi najzastupljeniji. Isto tako, opisati se određeni istraživački radovi koji su provedeni na području bilingvizma.

2 Osnovni pojmovi

U ovom se se radu koristiti pojmovi vezani za bilingvizam pa se na početku navesti njihova značenja.

Bilingvizam razlikuje prvi jezik i drugi jezik.

Prvi je jezik (J1) onaj jezik koji je pojedinac prvo usvojio. On se ponekad naziva i materinskim jezikom, rodnim jezikom ili primarnim jezikom.

Drugi jezik (J2) podrazumijeva i strani jezik, to jest i bilo koji sljedeći jezik kojim govornik vlada. Tako se danas sve više koristi pojam inij jezik za svaki jezik koji pojedinac poznaje, osim prvog usvojenog jezika (Medved Krajnovi 2010: 3).

Često se govori o razlici usvajanja i učenja jezika pa se tako navodi da je usvajanje jezika spontan, nesvjestan proces, dok je učenje jezika svjesno i organizirano. Danas se takva razlikovanja ne prihvaćaju jer se došlo do spoznaja na istraživačkom području da su usvajanje i učenje međusobno povezani procesi te se ne mogu na taj način razdvajati (Medved Krajnovi 2010: 2).

S time u vezi, budući da se u relevantnoj literaturi nailazi na pojam ovladavanje kojim se izbjegava spomenuta distinkcija, i u ovom se radu koristiti termin - ovladavanje inim jezikom.

3 Mentalni leksikon i mozak

Dobro je poznata činjenica da se jezik „nalazi“ u mozgu, a dominantno područje je zaduženo za jezik jest područje lijeve hemisfere mozga (Ahlsen 2006 :130). To je područje mozga zaduženo za proizvodnju, razumijevanje i procesiranje jezika. Znanstvenici unutar brojnih znanstvenih područja bavili su se pitanjima područja mozga vezanih za jezično funkcioniranje kao i samom jezičnom organizacijom mozga. Tako već 1836. francuski neurolog Marc Dax objavljuje rad u kojem izlaže da je oštećenje lijeve moždane hemisfere povezano s gubitkom mišljenja do čega je došao nakon proučavanja velikog broja pacijenata s ozljedama mozga. U istome stoljeću, također francuski neurolog i antropolog, Paul Broca, donosi teoriju da je jezični gubitak posljedica oštećenja lijevog dijela mozga, prije nego desnoga (Oblak i Gjerlow 1999: 28).

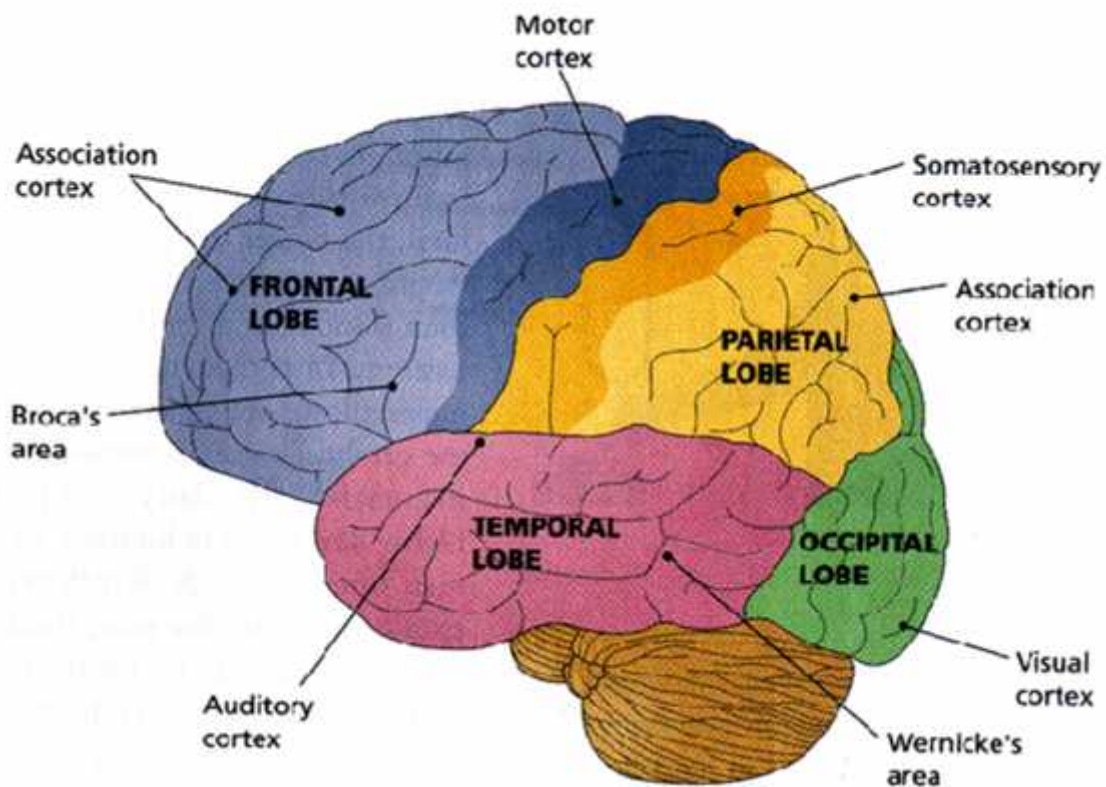
O važnosti poznavanja mozga za razumijevanje njegove organizacije svjedoče i riječi Ullmana (2007: 267) koji kaže da „mentalni leksikon pripada mozgu, a da bismo u potpunosti razumjeli mentalni leksikon, moramo upoznati mozak“¹. Mozak je podijeljen na dvije polutke ili hemisfere, desnu i lijevu. One su prilično različite, no imaju mnoge različite funkcije: određene funkcije mogu biti više locirane lijevo (jezik, govor), a neke desno (prostorna orijentacija, emocije). Hemisfere su povezane vlaknima bijele tvari od kojih je najvažnija *corpus callosum* to jest žuljevito tijelo (Ahlsen 2006: 181).

Svaka hemisfera može se podijeliti na četiri velika režnja: čeonni režanj (frontalni; lat. *lobus frontalis*), sljepoočni režanj (temporalni; lat. *lobus temporalis*), tjemeni režanj (parijetalni; lat. *lobus parietalis*) i zatiljni režanj (okcipitalni; lat. *lobus occipitalis*). Ullman (2007: 268) navodi da je sljepoočni režanj od iznimne važnosti za mentalni leksikon te leksičko znanje ovisi o tom području uglavnom, ali ne i nužno, u dijelu lijeve hemisfere. Brojne istraživačke metode poput pozitronske emisijske tomografije (PET) i funkcionalne magnetne rezonancije (fMRI) pokazale su da se tijekom zadataka koji uključuju oblike riječi ili značenja aktiviraju dijelovi sljepoočnog režnja (Ullman 2007: 268).

U neurolingvistici često se koriste takve razlike između režnjeva te podjele između prednjih i stražnjih, lijeve i desne, subkortikalne i kortikalne strane, kao i područja koja čine moždane vijuge i brazde. Ahlsen (2007: 182) navodi neke od funkcionalnih karakteristika tih područja mozga:

¹ Vlastiti prijevod

- frontalni režanj: planiranje, donošenje odluka, poticaji, motorne funkcije
- tjemeni režanj: somatosenzorna percepcija
- zatiljni režanj: vizualna percepcija
- sljepoočni režanj: auditorna percepcija
- prednji dijelovi: više aktivni, produktivni
- stražnji dijelovi: više receptorni, analitički.

Slika 1 Podjela mozga prema režnjevima²

² Preuzeto s <https://lingtechguistics.com/2008/08/13/second-language-learning-and-its-benefits-to-the-human-brain/#jp-carousel-33>

3.1 Pam enje

Definicija mentalnoga leksikona bila bi nepotpuna bez definicije pam enja. Prema *Hrvatskoj enciklopediji* Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža „pam enje je sposobnost zadržavanja i korištenja informacija“ [10]. „U pam enju je pohranjeno cjelokupno ljudsko iskustvo, spoznaja i znanje, prema tome i jezi no znanje“ (Erdeljac 2009: 61). Pam enje se može opisati kao trofazni proces:

- kodiranje (osjetilni podražaji pretvaraju se u mentalne predodžbe ili reprezentacije)
- pohranjivanje (mentalne reprezentacije spremaju se u pam enju)
- prizivanje (dohva anje podataka iz pam enja).

Prema vrsti, pam enje se dijeli na eksplicitno ili deklarativno i implicitno ili nedeklarativno.

Eksplicitno je pam enje svjesno pronalaženje informacija u pam enju i o njima se može verbalno izvijestiti. Uklju uje semanti ko i epizodi ko pam enje. „Semanti ko je pam enje upam ivanje op ih injenica (op e znanje), a epizodi ko je upam ivanje doga aja koje je pojedinac osobno doživio“ (prema *Hrvatskoj enciklopediji*) [10].

Implicitno pam enje ne zahtijeva svjesno pronalaženje podataka u pam enju. U tu vrstu pam enja ubraja se pam enje razli itih motorikih vještina.

Prema vremenu zadržavanja podataka, postoje tri vrste pam enja: senzorno (najkra e zadržava podatke), kratkoro no i dugoro no (Erdeljac 2009).

Sve te vrste pam enja utje u na mentalni leksikon to jest na pohranjivanje rije i i veza koje one stvaraju (posebice kod bilingvalnog pam enja ili memorije).

4 Mentalni leksikon i znanosti

Mnoge se znanosti bave područjem mentalnoga leksikona i bilingvizma kao jezične pojave kod sve veće broja govornika. Lingvistika, kao interdisciplinarna znanost koja sura uje s mnogim drugim znanostima kao što su antropologija, logika, filozofija, fonetika, sociologija, psihologija, nije jedina koja se bavi istraživanjima i proučavanjima mozga bilo kod monolingvalnih ili bilingvalnih govornika.

4.1 Psiholingvistika

Upravo psiholingvistika „ije istraživačko područje obuhvaćajući psihološke aspekte u proučavanju jezika na teorijskoj i primijenjenoj razini“ (Erdeljac 2009: 13) posebnu pažnju posvećuje mentalnome leksikonu i procesima koji se događaju kod bilingvalnih govornika.

Neke od glavnih tema te discipline jesu priroda jezika, usvajanje i upotreba jezika te primjena jezičnih i psiholoških znanja na probleme čitanja, višezjezičnost, usvajanje prvoga i ovladavanje drugim jezikom te govorna odnosno jezična patologija. Govorenje i slušanje međusobno su povezane aktivnosti koje imaju ključnu ulogu u komunikacijskom aspektu jezika. Te se dvije aktivnosti najčešće promatra kroz produkciju, razumijevanje i usvajanje jezika, to nije, to su tri temeljne domene psiholingvističkog istraživačkog područja (ibid. 13).

Cilj je jezične produkcije otkriti „kako ljudi verbalno iskazuju ono što su namjeravali reći. (...) U produkciji govornik raspoloživo porukom koja se komunicira, on sam kodira poruku, tj. oblikuje ju na temelju vlastite komunikacijske namjere, dok slušatelj prima tek nadolazeći i govori, ali ne i intenciju koja je osnovica za generiranje pojedinačnih konkretnih iskaza“ (ibid. 14).

Kod razumijevanja jezika istražuju se procesi koji se odvijaju u pojedincu kad on čuje neki iskaz i koji su nužni da bi se taj iskaz shvatio. Prema osnovnom jezičnom lancu govornik odašilje namjeravani signal, slušatelj ga prima i interpretira uz odgovarajuće lingvističke i izvanlingvističke informacije na temelju svog jezičnog znanja (ibid. 14).

Jezično usvajanje omogućuje urođenu jezičnu sposobnost koja je složena aktivnost predmet proučavanja i usvajanja prvoga jezika i ovladavanja drugim jezikom kod djece i kod odraslih govornika.

4.2 Neurolingvistika

Neurolingvistika proučava odnos između jezika i komunikacije s drugim aspektima funkcije mozga, drugim riječima, pokušava istražiti kako mozak razumije i proizvodi jezik i komunikaciju. Neurolingvistika, dakle, obuhvaća „neurološku i neurofiziološku teoriju (kako je strukturiran i kako funkcionira mozak) s lingvističkom teorijom (kako je strukturiran i kako funkcionira jezik)“³ (Ahlsen 2006: 3).

Neurolingvistika blisko surađuje sa psihologijom (a time i samom psiholingvistikom), no ona se više fokusira na proučavanje samoga mozga. Primjerice, što se događa s mozgom nakon ozljeda ili oštećenja vrlo je važno za neurolingvistiku. Osim sli noga predmeta istraživanja, neurolingvistika se koristi i sličnim metodama proučavanja mozga. Primjerice, različiti eksperimenti, konstrukcije modela, kompjutorske simulacije, proučavanja neuroloških snimaka, samo su neki od načina i metoda kojima se pokušava bolje upoznati rad mozga kao neuralne osnove jezika.

Kao i lingvistika, neurolingvistika surađuje s navedenim disciplinama kako bi se što bolje pristupilo obradi podataka, upoznale funkcije i rad mozga te kako bi se kvalitetnije pristupilo liječenju i terapijama kod oštećenja mozga.

Sve te znanosti zanimaju pitanja organizacije mozga bilingvalnog govornika, pohrane dvaju jezika te pitanja kao što je utjecaj jednoga jezika na drugi i utjecajli poznavanje drugoga jezika na način na koji se jezik procesira.

4.3 Uloga psiholingvistike i neurolingvistike kod bilingvizma

Psiholingvistika kod bilingvizma proučava procese proizvodnje, percepcije, razumijevanja i upamivanja jezika bilingvalnog govornika u monolingvalnim i bilingvalnim jezičnim modalitetima. Pitanja koja se nameću, a bit će predstavljena u ovome radu, jesu sljedeća: kako bilingvalni govornik odvajaju jezike koje poznaje te ima li bilingvalni govornik jedan ili dva (i više) leksikona. Psiholingvistička istraživanja pokušavaju otkriti što više činjenica o jezičnim procesima u različitim jezičnim modalitetima i situacijama u kojima se bilingvalni govornik nalazi. Istraživanjima se pokušava saznati razlikuju li se bilingvalni govornici u

³ Vlastiti prijevod

monolingvalnom modalitetu od monolingvalnih govornika po pitanju procesa percepcije i proizvodnje te istražuju trenutnu interakciju dvaju jezika u bilingvalnom modalitetu upotrebe jezika.

Što se tiče neurolingvistike, ona pak pokušava opisati organizaciju bilingvalnog mozga, to nije, ustvrditi razlikuje li se on organizacijski od monolingvalnog mozga. Uz pomoć ispitivanja bilingvalnih govornika s afazijom pokušava se doznati kako ozljeda mozga utječe na pojedini jezik te koji su to imbenici koji najbolje pomažu kod oporavka tih jezika. Također, raznim ispitivanjima zdravih bilingvalnih govornika pokušava se otkriti koja su to područja mozga najviše aktivirana, tj. gdje se događaju jezični procesiranja - uglavnom u lijevoj hemisferi mozga (kao i kod monolingvalnih govornika) ili u obje hemisfere. Istraživanja su, međutim, pokazala da nema razlike po pitanju jezičnih procesiranja u hemisferama kod monolingvalnih i bilingvalnih govornika.

Što se tiče organizacije mozga, znanstvenici se slažu u mišljenju da jezici nisu pohranjeni na različitim mjestima, odnosno da bilingvalni govornik posjeduje podskupine neuronskih veza za pojedini jezik, od kojih svaki može neovisno biti aktiviran ili inhibiran, i jedan veći i skup neuronskih veza iz kojeg mogu u bilo koje vrijeme dohvatiti podatak o pojedinom jeziku (Paradis, 1989, prema Grosjean, 1996: 5).

5 Mentalni leksikon i rije

Što zna i znati neku rije ? „To zna i znati kako ona zvuči i kako bismo je mogli prepoznati i proizvesti u govoru, znati njen pisani oblik kako bismo je mogli prepoznati i proizvesti u pismu, znati njeno značenje kako bismo je razumjeli i pravilno upotrijebili, znati njena morfološka obilježja kako bismo prepoznali i mogli upotrijebiti njene druge oblike (jednina, množina...), znati njena sintaktička obilježja kako bismo prepoznali njezinu funkciju u frazama i rečenicama i kako bismo je koristili u različitim ulogama u frazama i rečenicama“⁴ (Singleton 2000: 161). Upravo je mentalni leksikon sjecište svih navedenih informacija o rije ima.

⁴ Vlastiti prijevod

6 Mentalni leksikon

Rije *leksikon* dolazi od gr ke rije i koja zna i *rje nik*, a lingvisti se njome koriste kad govore o rije ima, to jest o leksi kim aspektima jezika. S obzirom na mnogobrojnost definicija rije i, u ovome se radu ne e navoditi niti jedna definicija rije i, no ipak e se taj termin koristiti kao ono što govornik pohranjuje u svom mentalnome leksikonu.

Jedan od najjednostavnijih, ali i najslikovitijih primjera definicije mentalnog leksikona jest onaj koji ga uspore uje s rje nikom nekoga jezika. Ta usporedba kaže da mentalni leksikon, upravo poput rje nika, sadrži izgovor, definiciju rije i, op e odrednice i primjere, sinonime i antonime (Singleton 2000: 1).

„Mentalni leksikon je „*skladište*“ rije i jezika koji znamo i koji u imo, to su ukupni podaci o rije ima kojima se služimo“ (Erdeljac 2009: 11). Tako definiran mentalni leksikon sadrži podatke o rije ima, njihove fonološke, morfološke, sintakti ke i semanti ke karakteristike.

Prou avanje mentalnog leksikona pomaže u istraživanju zna enja rije i, to nije, u pokušajima da se odgovori na pitanje što zna i znati neku rije , gdje je ona spremljena i kako se ona priziva.

Svi su podaci u mentalnome leksikonu pohranjeni unutar neuronskih struktura u mozgu. Primjerice, primi li ljudsko oko svjetlosni podražaj ili ljudsko uho dio zvuka, ne zna i da e stimulusi pristupiti i emu u mozgu, ve e ti stimulusi do i do neuronskog sklopa u mozgu, gdje e se oblikovati i aktivirati razli ite dijelove veza. Samo odre en stimulus pruža pravu stimulaciju pojedinih dijelova neuronskih veza, stoga je stimulus klju an u aktivaciji dijelova veza te o njemu ovisi koji je dio aktiviran. Tako e se prepoznati radi li se o podražaju vida (npr. prepoznavanje lica) ili o podražaju zvuka (npr. prepoznavanje glasa). Stoga se može preciznije re i da se „podacima iz mentalnog leksikona ne pristupa, ve ih se aktivira“⁵ (Marlsen – Wilson, 1975, prema Altmann, 1998: 6).

U mentalnome su leksikonu pohranjena znanja o tvorbi, izgovoru, pisanome obliku, zna enju, odnosu pojedine rije i s drugim rije ima. Brojnim se istraživanjima pokušava do i do odgovora kako su jezi ne jedinice pohranjene u mentalnome leksikonu. Upravo je prou avanje bilingvalnih (i multilingvalnih) govornika jedan od na ina kako znanstvenici pokušavaju odgovoriti na pitanja koja proizlaze iz šire teme mentalnog leksikona.

⁵ Vlastiti prijevod

Neki mentalni leksikon tuma e kao kompleksnu strukturu sastavljenu od fonološke, morfološke, sintakti ke, semanti ke jezi ne razine, ali i od emocionalne, socijalne, kontekstualne razine. Takav pristup mentalnome jeziku zagovara Tamariz - Martel Mirelis koja smatra da tako strukturiran mentalni leksikon odražava funkciju jezika kao sredstva komunikacije te su rije i pohranjene u mentalnome leksikonu me usobno povezane i jedna aktivira drugu, bilo prema obliku, zna enju ili emocionalnom aspektu (Erdeljac 2009: 43).

Poznavati neku rije podrazumijeva semanti ko poznavanje (uz zna enje neke rije i uklju uje i konotacije i asocijacije koje ta rije nosi), zna enje o obliku (fonetsko i grafi ko poznavanje rije i) te o upotrebi rije i - gramati koj funkciji, kolokacijama itd. Tri su komponente koje ine pohranjenu rije : zna enje, oblik i upotreba (Nation, 2005, prema Oster, 2009: 34).

Može se re i da svaki govornik na temelju vlastitog iskustva i kulture stvara koncepte u svome mentalnome leksikonu pa iz toga proizlazi da su rije i nužno oblikovane raznim asocijacijama i odnosima s drugim konceptima koje govornik oboga uje tijekom života.

U svome radu Oster navodi da u enik drugoga jezika (J2) prolazi kroz fazu kognitivno više razine stoga se u enje vokabulara drugoga jezika razlikuje od onoga kod usvajanja prvoga jezika (J1). Podaci koje u enik drugoga jezika prima razli iti su od onih koje prima dijete usvajaju i svoj materinski jezik s obzirom na injenicu da je isti taj u enik ve prošao kroz usvajanje nekoga jezika (prvoga jezika) te je prošao kroz po etne faze leksi kog napretka i razvoja (Oster 2009: 37).

Ono što može predstavljati problem kod korisnika drugoga jezika jest to što njegov mentalni leksikon ve poznaje jedan fonetski sustav koji mu može stvarati interferencije (ako se J1 fonetski bitno razlikuje od J2). S druge pak strane, lakše e biti usvojeni koncepti ako su oni na neki na in sli ni u prvom i drugom jeziku. No, korisnik esto mora nau iti nove koncepte koje njegov prvi jezik (J1) ne poznaje te ih pohraniti u potpuno novom obliku u mentalnome leksikonu drugog jezika (J2), primjerice, u enje lanova u njema kome jeziku, konjuktiva u talijanskom i španjolskom jeziku, dvojine u slovenskome jeziku itd.

7 Bilingvizam

Bilingvizam, kao što se često smatra, nije rijetka pojava. Bilingvizam, smatra Grosjean, nije karakteristična jezična pojava samo u zemljama s dvama ili više službenih jezika, kao što su Kanada i Švicarska, već je dio gotovo svake društvene skupine u gotovo svakoj zemlji.

Bilingvizam ne definira nužno samo odlično poznavanje pisanog i govornog oblika jezika kojima pojedinac vlada, već i stupnjevito vladanje tim jezicima. Vrlo je rijetka pojava da govornik jednako vlada oboma svojim jezicima, prvim jezikom (J1) i drugim jezikom (J2) (Grosjean 1982: 1). Nekada se smatralo da bilingvizam podrazumijeva vladanje dvama jezicima na razini izvornoga govornika, no danas se također smatra bilingvalnim govornikom svaka osoba koja ima minimalne kompetencije u jednoj od četiri jezičnih vještina (slušanje, govorenje, čitanje i pisanje) na jeziku koji se razlikuje od njezina materinskoga jezika (Hamers i Blanc 1989: 6).

7.1 Bilingvalni govornik

Grosjean definira bilingvalnog govornika na sljedeći način: „bilingvalna je osoba ona koja koristi dva (ili više) jezika (ili dijalekta) u svakodnevnom životu“⁶ (Grosjean 1982: 1). Tako pojam bilingvalne osobe uključuje migranta koji ne poznaje jako dobro jezik zemlje u kojoj radi te ne može ni čitati ni pisati tim jezikom i iskusnog prevoditelja koji je potpuno tečan u oboma jezicima. Također, pojam bilingvalnog govornika uključuje supružnike koji koriste prvi jezik kod kuće, a drugi s prijateljima, znanstvenika koji čita i piše članke na drugom jeziku (ali ga ne koristi u govoru), pripadnika manjinske skupine koji jezik manjine koristi samo kod kuće, a jezik većine (službeni jezik neke zemlje) koristi u svim ostalim područjima života (ibid. 1).

Iako se ti govornici razlikuju u mnogočemu, svi dijele jedno važno obilježje - svi koriste dva (ili više) jezika u svojem svakodnevnom životu. Mnogo je razloga koji dovode do razvoja i jačanja bilingvizma, od ekonomskih i političkih, preko trgovine, obrazovanja i kulture do interkulturalnih bratinstva i životnih zajednica (ibid. 2).

Bilingvalni govornici usvajaju i koriste svoje jezike za različite svrhe, u različitim komunikacijskim situacijama, s različitim ljudima, u različitim domenama života. Upravo

⁶ Vlastiti prijevod

zbog te različitosti uporabe tih jezika, bilingvalni govornici rijetko razvijaju jednaku tečnost u jezicima koje koriste. Stupanj tečnosti ovisi o potrebi za tim jezikom i o domeni u kojoj se upotrebljava. Dakle, vrlo često može naići i na bilingvalnog govornika koji zna pisati i govoriti samo na jednom od jezika, kojemu je govorni oblik pasivniji od pisanog oblika, te koji može koristiti jedan od jezika samo s određenim ljudima ili kad govori o određenim temama (ibid. 2).

7.2 Vrste bilingvizma

Bilingvalna osoba jest ona koja vlada dvama jezicima i sposobna ih je držati odvojenima⁷ (Ahlsen 2006: 121). Jedno od pitanja koje povlači bilingvizam jest što znači i znati neki jezik, što je dovelo do podjele na različite vrste bilingvizma. Način na koji je pojedinac stekao određena znanja o nekome jeziku, dob u kojoj se to odvijalo i razina ovladanosti „utječu na odnos između pojedinih jezika, kao što na to vjerojatno utječe i neurofiziološka specifičnost svakoga pojedinca“ (Medved Krajnovi 2010: 52). Ahlsen (2006: 122) tako navodi da podjela ovisi o različitim oblicima, a prema dobi u kojoj se uči drugi jezik (J2) razlikuju se: rani, kasni i odrasli; a prema tečnosti ili vještini poznavanja dvaju jezika: ujednačen ili dominantan. Na temelju toga navodi različite vrste bilingvizma:

- a) simultani (složeni) bilingvizam: prvi jezik (J1) i drugi jezik (J2) naučeni su paralelno prije šeste godine života; često je svaki od jezika roditeljev jezik
- b) koordinirani (rani, sekvencijalni) bilingvizam: J2 je naučen prije puberteta kod kuće ili nekom drugom okruženju
- c) subordinirani (kasni) bilingvizam: jedan je jezik dominantan (J1) i služi kao posrednik drugome jeziku (J2); drugim riječima govornik misli na J1 i zatim prevodi na J2.

7.3 Usklađeni, složeni i podređeni bilingvizam

Medved Krajnovi spominje Ervina i Osgooda (1954.) i Weinreicha (1968.) prema kojima mnogi autori bilingvizam dijele na usklađeni ili koordinirani i složeni.

⁷ Vlastiti prijevod

Uspoređuju i te dvije vrste bilingvizma, kod usklaenog bilingvizma prijevodne istoznaice (npr. *pas* i *dog*) predstavljaju dvije spoznajne jedinice u dvama jezicima, dok su kod složenog bilingvizma dvije skupine jezičnih znakova povezane jednom spoznajnom jedinicom tj. jednim skupom značenja (Medved Krajnovi 2010: 53). Na taj se način pretpostavlja da govornik koji je oba jezika kojima vlada usvojio u obiteljskom okruženju pripada vrsti složenoga bilingvizma, a osoba koja je jezike učila u različitim okruženjima, usklaenome bilingvizmu.

Uz ove podjele, kako navodi Medved Krajnovi, dodaje se i podređeni bilingvizam. Kod podređenoga bilingvizma govornik ima jedan skup značenja na temelju prvoga jezika „koji mu služi kao posrednik između značenja i kasnije pridodanoga drugoga jezika noga sustava“, a takav bi primjer mogao biti pojedinac koji je jezik naučio kasnije u školi (ibid. 53).

Postoje brojne mogućnosti u vještinama upotrebe J1 i J2, no vrlo je važno da oba jezika nisu u ravnoteži, odnosno, da bilingvalni govornik ne koristi u jednakoj mjeri oba jezika. Stoga se može zaključiti da jedan od jezika može biti dominantniji od drugoga. Primjerice, jedan se može koristiti samo kod kuće, na poslu ili s prijateljima.

Suprotno razmišljanju da bilingvizam definira te mogućnosti i jednako vladanje jezicima koje bilingvalni (multilingvalni) govornik poznaje te brojnim stajalištima prema kojima bilingvalni govornik mora naučiti svoje jezike prije etnaeste godine, koristiti ih kod kuće, ne smije pokazivati nijedno odstupanje u jezicima te mora biti jednako tečan u svim jezičnim vještinama u jezicima koje poznaje, Grosjean navodi Haugenov (1969) citat prema kojemu se „bilingvizam može odnositi na sve stupnjeve realizacije, ali ovdje se podrazumijeva da se može krenuti od toga da govornik jednoga jezika može proizvesti potpune, smislene izraze na drugome jeziku. Zatim može napredovati kroz sve moguće stupnjeve pa sve do te razine u kojoj je sposoban služiti se jezikom u više jezičnih okruženja kao izvorni govornik“.⁸

⁸ Vlastiti prijevod

7.4 Pam enje bilingvalnog govornika

Kao što je spomenuto ranije, pam enje je usko povezano s mentalnim leksikonom, a u okviru bilingvizma postavlja se pitanje kako je pam enje (memorija) organizirano kod bilingvalnog govornika odnosno kako ono funkcionira.

U znanstvenoj literaturi koja se bavi bilingvizmom esto se navodi pitanje memorije, to jest nastoji se doku iti koliko je bilingvalna reprezentacija leksi kog podatka zajedni ka obama jezicima. Tako Hamers i Blanc (1989: 96) navode postojanje dviju teorija: jedna je neovisna ili teorija o odvojenim memorijama koje su povezane putem prevoditeljskog mehanizma, a druga je me uovisna ili teorija o zajedni koj memoriji prema kojoj je bilingvalna memorija „jedan sustav u kojoj je podatak pohranjen kao složen skup atributa ili etiketa koji omogu uju bilingvalnom govorniku da pohrani nesemanti ke podatke (na in, u estalost, prostorne i vremenske aspekte itd.) (...)“⁹ Hamers i Blanc nadalje objašnjavaju da je jezik jedan od takvih atributa koji zajedni ki spremnik dijeli na dva leksi ka sustava putem mehanizma prebacivanja koda.

Oba modela pretpostavljaju da postoji takav mehanizam pomo u kojeg bilingvalni govornik prebacuje iz jednoga koda u drugi. Kod modela zajedni ke pohrane prebacivanje koda nalazi se prije semanti ke memorije, dok se to kod modela odvojene pohrane doga a na dubljoj razini (ibid. 97).

Prema tome, autori smatraju da bi uravnoteženi bilingvalni govornik trebao reagirati kao i monolingvalni govornik na obama jezicima koje poznaje, neovisno o tome što je nau io na svome drugome jeziku. Ova teorija obuhva a semanti ko pam enje u kojem se pohranjuju rije i i njihova zna enja, a ne epizodi ko pam enje ili kratkoro no pam enje važno za kodiranje i dekodiranje (ibid. 97).

Model zajedni ke pohrane potkrijepljen je dokazima da se unutarjezi no ponašanje ne razlikuje od me ujezi nog ponašanja, dok je model odvojene pohrane potkrijepljen dokazima proizašlih iz prou avanja u kojima bilingvalni govornik odgovara razli ito na jezicima koje poznaje ili se neuspješno prebacuje iz jezika na jezik (ibid. 97).

Postoje zagovaratelji i zajedni kog i odvojenog modela pohrane. Važno je re i da se i dalje provode eksperimenti poput zadataka povezivanja na dvama jezicima, zadaci jezi nog

⁹ Vlastiti prijevod

prepoznavanja, vrijeme reakcije na bilingvalan stimulus i sl. koji pokušavaju dati preciznije odgovore na izložene modele.

7.5 Monolingvalni vs. bilingvalni modalitet

Bilingvalni se govornici mogu naći u svakodnevnim situacijama u kojima koriste jednojezičan (monolingvalan) modalitet u kojem koriste samo jedan jezik (u pisanom ili govornom obliku) ili bilingvalan modalitet kad koriste oba (ili više) jezika, a to je najčešće u situacijama s drugim bilingvalnim govornicima koji poznaju iste jezike (Grosjean 1996: 3).

Kod monolingvalnog modaliteta govornik pokušava što je bolje moguće deaktivirati druge jezike kako bi mogao koristiti jezik potreban u određenoj situaciji ili s određenim govornikom. No, potpuna je deaktivacija nemoguća pa stoga dolazi do interferencije među jezicima što se naziva međujezičnom devijacijom. Primjerice, J2 može utjecati na J1 na fonetskom, leksičkom, sintaktičkom, semantičkom ili pragmatičkom planu te u svim oblicima (pisanom, govornom, znakovnom). Pretpostavlja se da postoji određena vrsta preklopnika koji omogućuje da bilingvalni govornik kontrolira svoje jezike. Kad taj preklopnik zakaže, onda se mogu primijetiti utjecaji jednoga jezika na drugi (Erdeljac 2009: 276).

Postoje dvije vrste interferencija: statična interferencija koja odražava stalne tragove jednog jezika na drugi (naglasak, sintaktičke strukture, tvorba riječi) i dinamična interferencija u kojoj dolazi do prolaznih utjecaja jednog jezika na drugi (slučajna govorna pogreška kod naglaska riječi zbog različitih naglasnih pravila kod J1 i J2, trenutna uporaba sintaktičke strukture jezika koji trenutno nije u uporabi) (Grosjean 1996: 3). Također, ako je pojedinac svladao jezik do određene razine, doći će do devijacije na unutarjezičnom planu (primjerice, kriva upotreba nepravilnih glagola zbog nepoznavanja takvih oblika, izostavljanje i izbjegavanje pojedinih glagolskih vremena, riječi i fraza, pojednostavljivanje sintakse). Ipak, Grosjean napominje da takvi oblici devijacije ne utječu na komunikaciju jer pojedinac obično dosegne razinu tečnosti koju zahtijeva okolina. Devijacije kod bilingvalnih govornika iste su prirode kao i oklijevanja i tzv. fenomen „na vrh jezika“ kod monolingvalnih govornika i ne narušavaju svakodnevnu komunikaciju (ibid. 4).

Kod bilingvalnog jezičnog modaliteta bilingvalni govornici prvo usvoje jezik koji zajedno koriste (tzv. osnovni jezik, jezik domačin, jezik bazu). Grosjean tvrdi da je jezični odabir vrlo dobro naučeno jezično ponašanje što znači da govornik prije jezičnog odabira ne preispituje

koji jezik upotrijebiti. Takvo je jezično ponašanje vrlo složen proces u kojem govornici najčešće nisu svjesni psiholoških i sociolingvističkih činjenica koje zahtijeva određena jezična situacija. Nakon što je uspostavljen osnovni jezik, govornici mogu koristiti i drugi jezik (jezik gost, nadograđeni jezik) na različite načine. Jedan od tih fenomena jest kombiniranje dvaju jezika na takav način da se uzme riječ, fraza ili citava rečenica iz drugoga jezika i smjesti u prvi jezik (primjerice kombinacija španjolskog i engleskog – engl. *spanglish*). Drugi, manje aktiviran jezik, također se može koristiti u prvome jeziku posuđujući riječi ili kratki izraz tako da se morfološki (i najčešće fonološki) smješta u osnovni jezik. Grosjean navodi sljedeće primjere rečenica:

- Entonces, mi lady me encontró y empezó a llorar.
- No, she is for sure. La conozco desde que tenía once años en El Salvador.
- It's six thirty three en la mañana.

8 Mentalni leksikon i drugi jezik

Unutarnji leksikon bilingvalnog govornika tema je kojoj se posvećuje mnogo pažnje. Brojni su lingvisti istraživali to područje i pitali se ima li bilingvalni govornik jedan ili dva leksikona. Postoje teze o dvama mentalnim leksikonima povezanim smislom te teza o jednom zajedničkom leksikonu u kojem su oba jezika neposredno povezana (Erdeljac 2009: 275).

Neki lingvisti došli su do različitih zaključaka u svojim eksperimentima pa tako jedni tvrde da bilingvalni govornici više koriste desnu hemisferu kod drugoga jezika (J2), dok drugi tvrde da ne postoji takva raspodjela mozga. Erdeljac navodi da funkcionalna magnetska rezonancija nije pokazala da bilingvalni govornici aktiviraju različita područja mozga za jezike koje koriste (2009: 275).

Ipak, većina se znanstvenika slaže, a tome u prilog idu razni eksperimenti, da postoji zajednički leksikon. Repräsentacija pojedinih jezika ovisi o bliskosti i udaljenosti tih jezika te o njihovoj strukturi (fonološkim, morfološkim, sintaktičkim, semantičkim karakteristikama) i kompetenciji govornika (Oblak i Goral, 2007, prema Erdeljac 2009: 276).

Monolingvalni govornik ima širok leksikon koji obuhvaća ulazne jedinice za pojedine riječi, a svaka ulazna jedinica sadrži podatke o riječi: njena različita značenja, izgovor. Grosjean (1982: 245) objašnjava da su riječi iz obaju jezika organizirane u jednom velikom leksikonu, ali je svaka riječ označena tako da se zna kojem jeziku pripada. Ipak, postoje znanstvenici koji tvrde da postoje dva leksikona, ali u tom slučaju, smatra Grosjean, podatak tražen na jednom jeziku može se dobiti na drugom jedino putem procesa prevođenja.

8.1 Jedan leksikon

Zagovornici teze o postojanju jednoga leksikona, koji se još naziva i jezično neovisna ili zajednička pohrana (engl. *language-independent storage, shared storage*) kažu da je jezični podatak pohranjen u jednom semantičkom sustavu (Grosjean 1982: 245). Grosjean daje primjer za tezu jednoga leksikona u kojem su znanstvenici ispitanicima (španjolsko-engleskim bilingvalnim govornicima) dali zadatak s riječi iz semantičke kategorije namještaja i zatim im ponudili riječi iz te kategorije (*stolac, stol, kauč*) i riječi koje nisu pripadale toj kategoriji. Od ispitanika se tražilo da što brže prihvate ili odbace riječi kao dio te kategorije. Riječi su bile zadane i na španjolskom i engleskom jeziku. Ispitanici su došli do

rezultata koji su pokazali da nema razlike kod vremena odgovora kad su ispitanici trebali odabrati pripada li rije kategoriji namještaja bilo da je zadana na španjolskom ili engleskom jeziku. Iz toga su zaključili da bilingvalni govornici imaju jednu semantičku reprezentaciju za oba jezika kojima se koriste.

8.2 Dva leksikona

Drugi pak istraživači zagovaraju pretpostavku da bilingvalni govornik ima dva leksikona, što se naziva neovisnom pohranom ili jezično-specifičnom pohranom (engl. *language-specific storage, independent storage*). Grosjean tako daje primjer u kojem se od francusko- engleskih bilingvalnih govornika tražilo da navedu što je više moguće asocijacija za određenu riječ u određenom vremenu. Neki su ispitanici morali odgovoriti na samo jednom od jezika, a neki su slobodno mogli mijenjati jezike. Primjerice, za riječ *kralj* (engl. *king*, franc. *roi*) ispitanik je mogao navesti *kraljica* (engl. *queen*, franc. *reine*), *palata* (engl. *palace*, franc. *palais*), *kraljevstvo* (engl. *kingdom*), *Engleska*, *princ* itd. Unatoč slobodi mijenjanja jezika ispitanici su ipak radije birali odgovore unutar istoga jezika. Iz toga se zaključilo da su unutarjezične asocijativne veze jače od međujezične veze, odnosno da riječi nastoje biti odvojeno organizirane u dvama odvojenim leksikonima (Grosjean 1982: 246).

Međutim, postoje i istraživanja čiji rezultati ne potvrđuju nijednu od opisanih pretpostavaka.

8.3 Odabir jezika

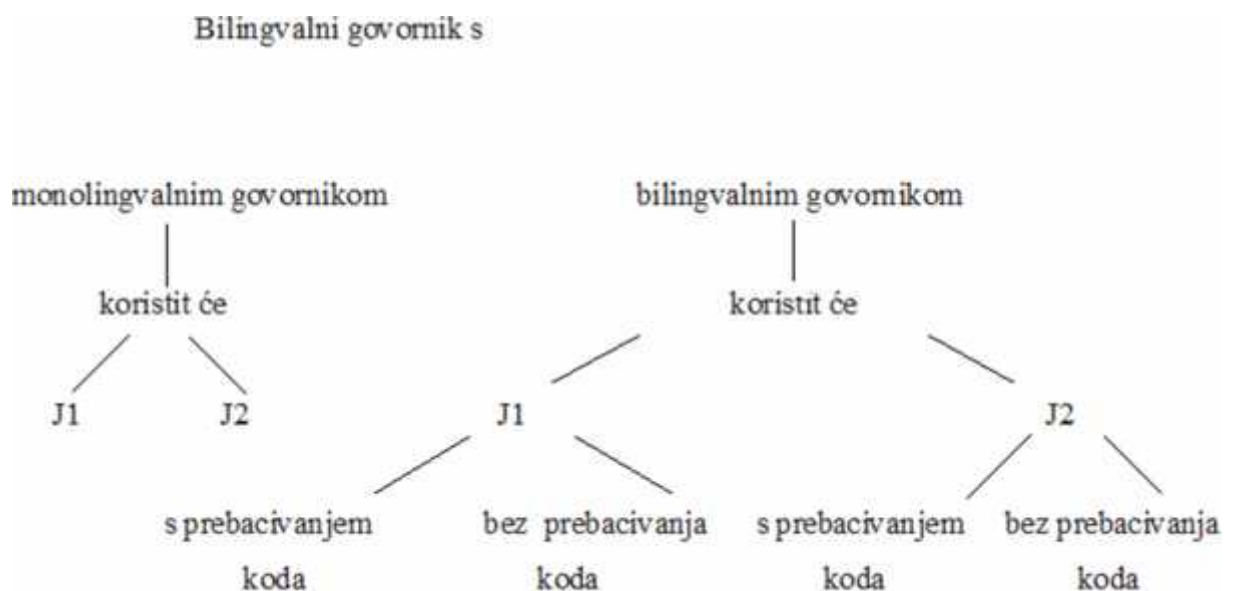
„Bilingvalni govornik, ovisno o temi, situaciji, sugovorniku i namjeri, odlučiti kojim će se jezikom služiti, hoće li posuditi elemente jednoga dok se služi drugim, ili će kombinirati jedan i drugi“¹⁰ (ibid 289). Grosjean, prema Weinreichu (*Languages in contact*, 1968), objašnjava termin interferencije koji se odnosi na bilo koje odstupanje koje može postojati između govora monolingvalnog i bilingvalnog govornika. Isto tako, neki autori koriste trodijelno razlikovanje: prebacivanje (engl. *switching*) to jest alternativnu izmjenu dvaju

¹⁰ Vlastiti prijevod

jezika, interferenciju ili preklapanje dvaju jezika te integraciju ili upotrebu rije i ili fraza jednoga jezika koji su postali dijelom drugoga pa se to onda ne može nazvati ni prebacivanje ni preklapanje osim povijesno gledano (Grosjean 1982: 268).

8.4 Prebacivanje koda

Kad se bilingvalni govornik na e u razgovoru s monolingvalnim govornikom, teoretski je mogu e, no u praksi gotovo nemogu e, da se ne e u jednome trenutku primijetiti utjecaj jednog jezika na drugi (ibid. 293). Do takvih devijacija može do i zbog nejednake kompetencije u jezicima ili interferencije drugoga jezika do koje dolazi unato govornikovoj želji da jezike „drži“ odvojenima (ibid. 293).

Slika 2. Odabir jezika i prebacivanje koda (engl. code-switching)¹¹

¹¹ Preuzeto i prevedeno iz Grosjean (1982): *Life with two languages*

9 Govorna produkcija kod bilingvalnog govornika

9.1 Leveltov i De Botov model jezi ne proizvodnje

Najpoznatiji model procesa jezi ne proizvodnje kod monolingvalnog govornika jest Leveltov model (1989.). Na temelju toga modela De Bot (1992.) je izradio hipotetski prikaz modela jezi ne proizvodnje bilingvalnog govornika (Medved Krajnovi 2010: 55).

Oba se modela sastoje od triju podsustava jezi ne proizvodnje - konceptualizatora (predjezi ni stupanj) koji sadrži pojmove i ideje koje je mogu e izraziti na bilo kojem jeziku koji govornik poznaje, od formulatora i artikulatora, i na kraju od „podsustava za razumijevanje te leksikona koji je uklju en u proizvodnju i razumijevanje“ (Medved Krajnovi 2010: 55). Govornik planira prenijeti ideju sugovorniku (razina konceptualizatora), zatim rezultat planiranja odlazi u formulator gdje poprima gramati ki i fonološki oblik, u skladu s informacijama pohranjenim u mentalnom leksikonu. Na kraju slijedi artikulator koji aktivira zvu ni oblik rije i. De Bot u svom hipotetskom modelu jezi ne proizvodnje kod bilingvalnog govornika pretpostavlja da se taj proces odvija sli no. „To zna i da su oba jezika istovremeno aktivna na svim razinama osim na artikulacijskoj, gdje se kona no potiskuje jezik na kojem ne želimo izraziti poruku“ (ibid. 56).

9.2 Govorna produkcija

Costa u svom radu (2005) navodi ulogu jezi nih reprezentacija koje pripadaju jeziku koji nije u uporabi (ili jeziku na kojem se ne odgovara) tijekom govorne produkcije jezika u upotrebi (jezik na kojem se odgovara).

Kao što objašnjava i Medved Krajnovi , govorna produkcija podrazumijeva barem tri razli ite razine reprezentacije: na konceptualnoj (semanti koj) razini govornik odlu uje koje e konceptualne informacije prenijeti, dok leksi ka razina predstavlja leksi ke jedinice (ili rije i) zajedno s njihovim gramati kim svojstvima, a zatim se prezentira fonološki kod rije i (Costa 2005: 309).

Glavno pitanje govorne produkcije jest kako govornici odre uju te razine, kako odabiru koncepte koje žele izraziti i rije i koje odgovaraju tim konceptima, odnosno foneme koji odgovaraju tim rije ima. „Iako su vrste reprezentacija na svakoj razini razli ite (koncepti,

rije i, fonemi), postoje dva pravila koja imaju važnu ulogu kod svih: aktivacija i selekcijski procesi“¹² (ibid. 309).

Costa objašnjava da se aktivacija odnosi na dostupnost reprezentacija na različitim razinama procesiranja. „Kad je dana reprezentacija dostupnija za proizvodnju, kaže se da je njena razina aktivacije visoka; kad je teže dostupna, onda je njena razina aktivacije niska“¹³.

Govorna produkcija počinje aktivacijom konceptualnih reprezentacija. Autor navodi da se općenito pretpostavlja da tijekom konceptualnog procesiranja nije aktivirana samo semantička reprezentacija odabranog koncepta, već su i do nekog stupnja aktivirane reprezentacije semantički povezane s tim konceptom. Tako se, primjerice, aktivacijom koncepta *pas*, aktiviraju s njime povezani koncepti kao što je *mačka*, *lavež* itd. „Aktivacija semantičke reprezentacije širi se do leksičkog sustava proporcionalno aktiviraju i odgovarajuće leksičke poroke ili riječi. Aktivacija te se od aktivirane semantičke reprezentacije do njoj odgovarajućeg leksičkog poroka“¹⁴ (ibid. 310).

Mehanizam leksičke selekcije osjetljiv je na razinu aktivacije ciljanog leksičkog poroka, a „dominantno mišljenje u govornoj produkciji pretpostavlja da je mehanizam leksičke selekcije osjetljiv na aktivaciju ciljanog leksičkog poroka i na druge leksičke poroke koji mogu biti konkurencija“¹⁵ (ibid. 310). Aktivacija od leksičke razine također se širi na subleksičku i fonološku razinu. Kad je odabran leksički porok, sljedeći je korak u govornoj produkciji pronalazak fonološkog dotjerivanja (engl. *makeup*) (ibid. 310).

Pitanje kod bilingvalnih govornika koje postavlja Costa jest sljedeće: „kako su aktivacijski tijek (npr. kako informacija putuje od razine do razine) i selekcijski procesi (kako sustav odlučuje koja reprezentacija ima prioritet za daljnje procesiranje) ograničeni na jezik koji koristi bilingvalni govornik?“¹⁶ (ibid. 310). Štoviše, autor postavlja pitanje jesu li leksičke i subleksičke reprezentacije jezika koji se ne koristi aktivirane istovremeno s odgovarajućim reprezentacijama jezika na kojem se namjerava izvesti produkcija?

S pretpostavkom da su reprezentacije u oba jezicima aktivirane, otvara se pitanje utječu li aktivacija reprezentacija koje ne pripadaju jeziku koji se koristi na selekcijske procese. Međutim, Costa kaže da je moguće da se aktivacijski tijek širi na dva jezika (jezično nespecifičan tijek aktivacije - engl. *language nonspecific flow of activation*) i da selekcijski

¹² Vlastiti prijevod

¹³ Vlastiti prijevod

¹⁴ Vlastiti prijevod

¹⁵ Vlastiti prijevod

¹⁶ Vlastiti prijevod

mehanizam nije osjetljiv na razinu aktivacije reprezentacija koje ne pripadaju ciljanom jeziku (jezično specifičan selekcijski mehanizam - engl. *language specific selection mechanism*).

Glavno pitanje kod proučavanja govorne produkcije bilingvalnih govornika koje navodi Costa odnosi se na posljedice posjedovanja konceptualnih reprezentacija povezanih s dvjema različitim leksičkim jedinicama koje pripadaju dvama različitim jezicima. Nadalje objašnjava da za razliku od sinonima, prijevodi nisu međusobno zamjenjivi (ne može se omesti komunikacija ako se izgovori španj. *sofá* (hrv. *sofa*) umjesto engl. *couch* (hrv. *kauč*), ali bit će prekinuta, ako se izgovori španj. *sillón* (hrv. *naslonjača*) umjesto engl. *couch*. To se često događa zbog toga što bilingvalni govornik u većini govornih situacija mora govoriti jednim jezikom (Grosjean 1997, 1998, 2001, prema Costa 2005: 310) jer njegov sugovornik ne razumije njegov drugi jezik i zbog toga proizvodnja ciljanog prijevoda može imati posljedice na komunikaciju (ibid. 310).

10 Aktivacijski tijek

Za razliku od govorne produkcije, u razumijevanju govora slušatelj nema kontrolu nad jezikom na kojem će se predstaviti riječi. Istraživanja su prošle decenije pokazala da tijekom prepoznavanja riječi i aktivacijski tijek nije jezično specifičan. Drugim riječima, niz slova aktivirao bi leksičke jedinice dvaju jezika bilingvalnog govornika neovisno o jeziku kojem taj niz pripada¹⁷ (ibid. 311). „Leksičke reprezentacije aktivirane su od konceptualne informacije koju govornik želi prenijeti, a ne od prezentacije vanjski ispisano (ili auditorno prezentirano) stimulusa, kao što je to slučaj kod čitanja riječi“¹⁸ (ibid. 311). Govornik namnoge načine kontrolira svoju jezičnu proizvodnju: odabire sadržaj koji želi prenijeti, riječi i registar koji želi upotrijebiti, brzinu govora, i naravno, jezik na kojem će se ostvariti leksikalizacija. Upravo izbor jezika na kojem će se izgovoriti riječi „potpuno ovisi o pojedincu koji će izvesti komunikacijski čin“¹⁹ (ibid. 311), a odluka o odabiru jezika kojim će se izraziti poruka „ovisi o različitim vrstama informacija (pragmatičkim, kontekstualnim...), ona ovisi o informaciji koja nema puno veze s leksičkim sustavom“²⁰ (ibid. 312). Istraživači se slažu da se specifikacija jezičnog izlaznog puta (engl. *output*) ostvaruje u konceptualnom sustavu (De Bot, 1992; Green, 1986-1998; Poulisse & Bongaerts, 1994, prema Costa 2005: 312). Leksičke reprezentacije aktivirane su iz konceptualnog sustava, a odluka o odabiru jezika također se događa na toj razini. Costa pretpostavlja da je aktivacijski tijek od konceptualnog do leksičkog sustava kanaliziran tako da aktivaciju primaju samo one riječi i koje pripadaju jeziku na kojem će se odgovoriti.

Na primjer, englesko - španjolski bilingvalni govornik treba imenovati sliku na kojoj se nalazi pas na svojem drugom jeziku (engl. *dog*, španj. *perro*). Jedan od mogućih načina da se uspješno postigne selekcija ciljane riječi i *perro* jest pretpostavka da koncept *dog* aktivira samo svoje odgovarajuće leksičke reprezentacije na *output* selektiranom jeziku. Leksička selekcija na ciljanoj jeziku procesirala bi se slično kao i kod monolingvalnih govornika jer leksičke ulazne jedinice na engleskom jeziku ne bi bile aktivirane (ibid. 312). Costa smatra da se ovaj model može shvatiti kao jezično specifičan u smislu da je aktivacijski tijek iz semantičkog sustava ograničen na samo jedan jezik i navodi kako je to najekonomičnije rješenje. Ipak, ako govornik želi reći i *pas* na španjolskom (*perro*), Costa postavlja sljedeće pitanje: „zašto bi se

¹⁷ Vlastiti prijevod

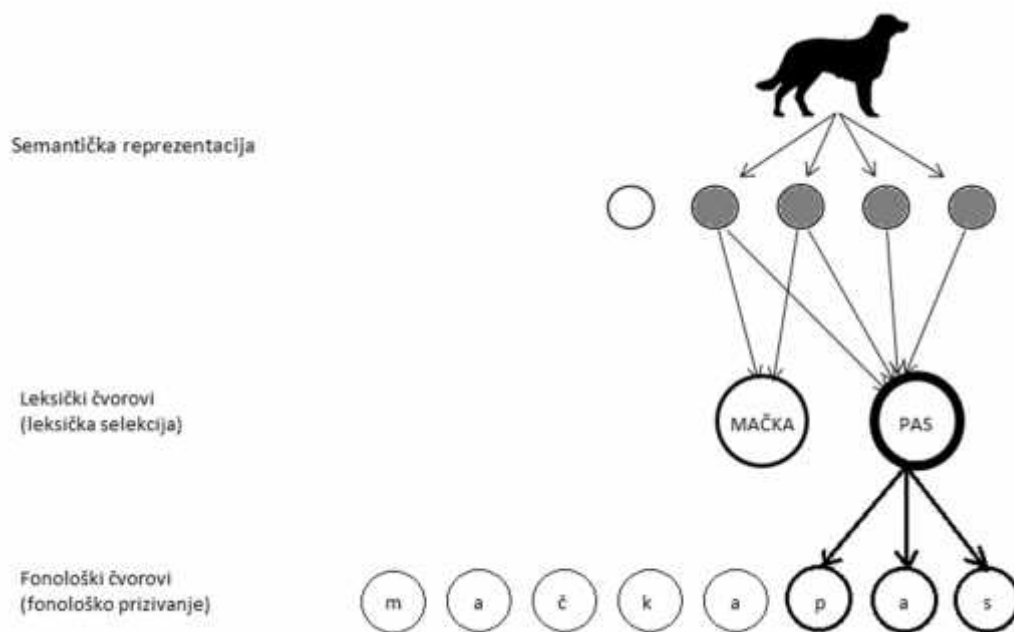
¹⁸ Vlastiti prijevod

¹⁹ Vlastiti prijevod

²⁰ Vlastiti prijevod

govornik morao gnjaviti aktiviranjem „mogu e“ konkurencijske rije i na jeziku na kojem se ne odgovara?“²¹ Kako navodi Costa, sadašnji modeli leksi kog pristupa kod bilingvalne proizvodnje govora idu u korist ideji da aktivacija iz konceptualnog sustava te e prema leksi kim reprezentacijama obaju jezika bilingvalnog govornika.

10.1 Jezi no - (ne)specifi na selekcijska hipoteza

Slika 3 Shematski prikaz reprezentacije monolingvalnog sustava²²

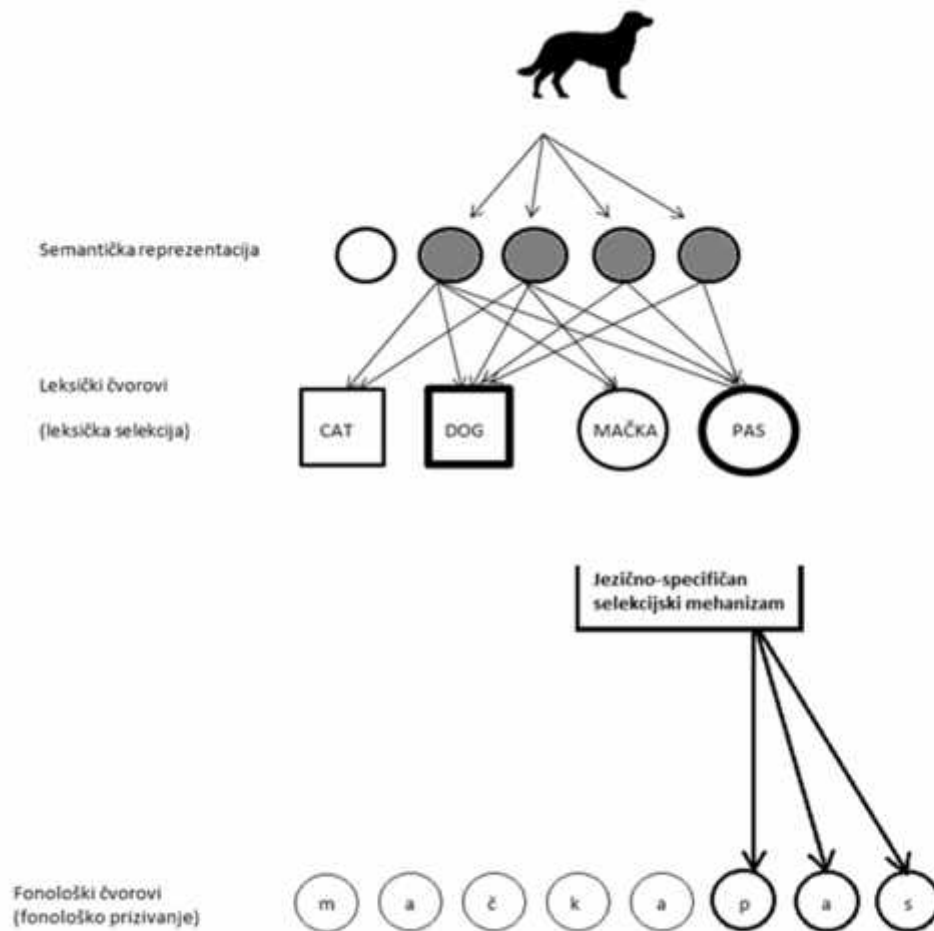
Jezi no - specifi na selekcijska hipoteza pretpostavlja da je „mehanizam leksi ke selekcije „slijep“ na aktivacijske razine leksi kih vorova koji pripadaju jeziku na kojem se ne odgovara“²³ (ibid. 313). Jedini leksi ki vorovi koji su kandidati za selekciju jesu oni koji pripadaju jeziku na kojem se govori. Stoga, kako tvrdi Costa, leksi ka selekcija kod bilingvalnih govornika nastavila bi se na isti na in kao i kod monolingvalnih govornika, a prisutnost prijevoda ciljane rije i ne bi imala utjecaj na nesmetano postizanje leksi ke

²¹ Vlastiti prijevod

²² Preuzeto i prilago eno hrvatskom jeziku iz Costa (2005): *Lexical Access in Bilingual Production*

²³ Vlastiti prijevod

selekcije (npr. razina aktivacije prijevoda ciljane rije i ne bi utjecala na selekciju ciljane rije i).

Slika 4 Shematski prikaz reprezentacije bilingvalnog sustava: Jezično-specifičan selekcijski mehanizam²⁴²⁵

Suprotno, jezično nespecifična selekcijska hipoteza pretpostavlja „da je mehanizam leksičke selekcije osjetljiv na aktivacijske razine svih leksičkih čvorova neovisno o jeziku kojem pripadaju“²⁶ (ibid. 313). Costa zaključuje da uz pretpostavku da je leksička selekcija konkurencijski proces, onda bi lako i u kojoj je ciljani leksički čvor selektiran ovisio o razini

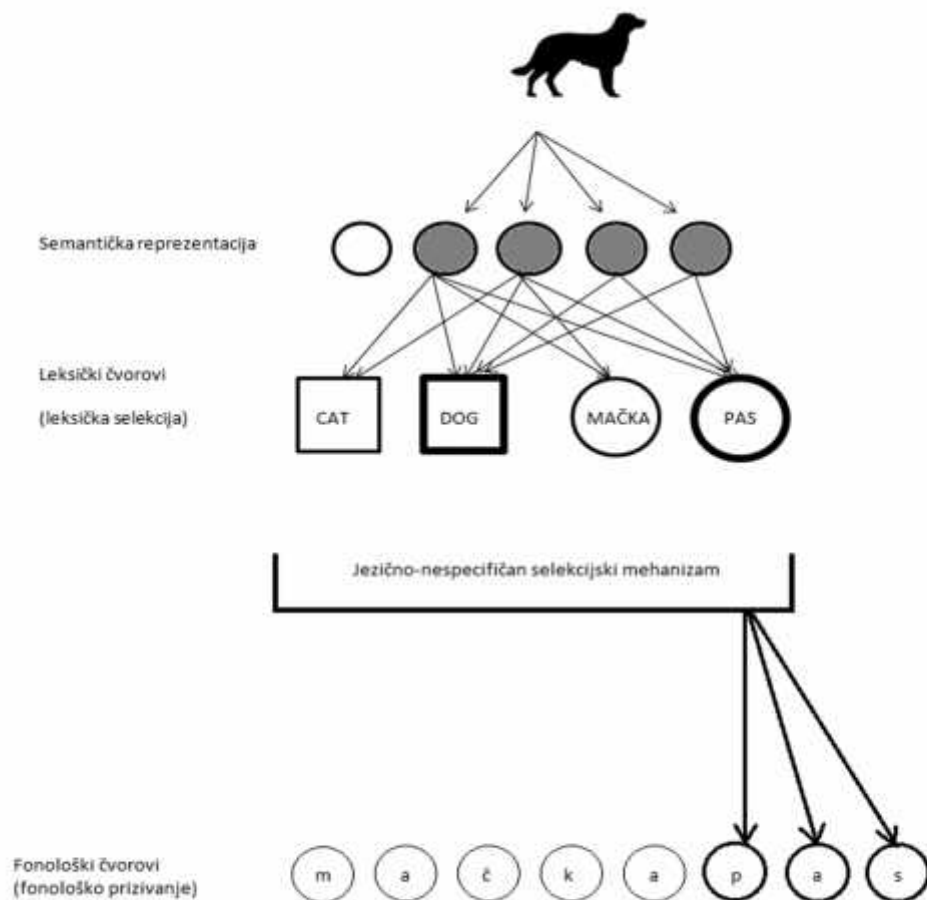
²⁴ Kvadrati označavaju leksičke čvorove jezika koji nije u upotrebi, dok krugovi označuju jezik u upotrebi. Strelice prikazuju aktivacijski tijek, a debljina krugova razinu aktivacije reprezentacija.

²⁵ Preuzeto i prilagođeno hrvatskom jeziku iz Costa (2005): *Lexical Access in Bilingual Production*

²⁶ Vlastiti prijevod

aktivacije rije i jezika na kojem se odgovara i jezika na kojem se ne odgovara. To znači da se rije i koje „pripadaju jeziku na kojem se ne govori tako er ponašaju kao konkurenti“²⁷.

Costa objašnjava da ova dva stajališta imaju različite poglede na ulogu jezika na kojem se ne govori tijekom leksičke selekcije: jezično - specifična selekcijska hipoteza pretpostavlja da je postojanje drugoga jezika irelevantno tijekom leksičke selekcije, dok jezično - nespecifična selekcijska hipoteza pretpostavlja da leksički izvori na jeziku na kojem se ne odgovara mogu interferirati tijekom leksičkog pristupa (ibid. 314.)

Slika 5 Jezično-nespecifičan selekcijski mehanizam²⁸

²⁷ Vlastiti prijevod

²⁸ Preuzeto i prilagođeno hrvatskom jeziku iz Costa (2005): *Lexical Access in Bilingual Production*

11 Modeli bilingvalnog mentalnog leksikona

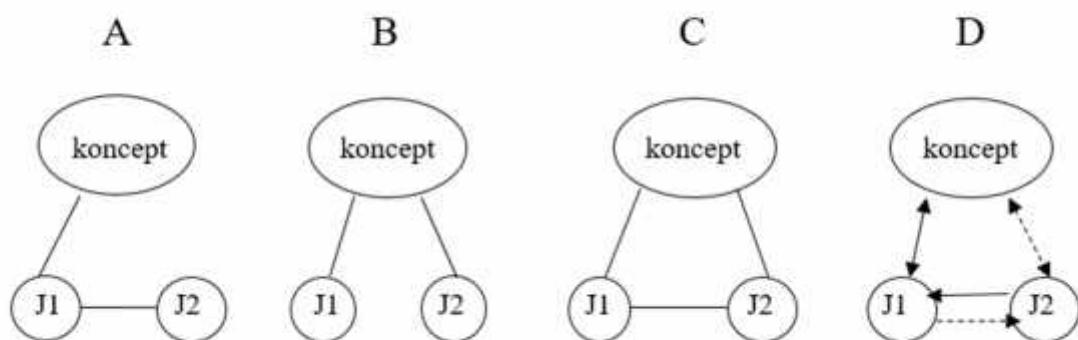
Na slici 6 prikazani su modeli bilingvalnog mentalnog leksikona (Erdeljac 2009: 279).

Model A naziva se modelom leksičkih asocijacija. U tome modelu konceptualna je memorija dostupna preko leksikona prvoga jezika. Prvi je jezik direktno povezan s konceptualnom memorijom i leksikom, kao i s drugim jezikom, no drugi jezik nema direktnu vezu s konceptualnom memorijom.

Model B (model konceptualnog posredovanja) podrazumijeva da se drugi jezik (J2) usvaja ve od ro enja. Kod tog modela jezici nisu direktno povezani, ve postoji veza između konceptualne memorije i prvoga odnosno drugoga jezika.

Model C, koji se naziva miješani model, opisuje direktnu vezu između leksikona prvoga i drugoga jezika, kao i direktnu vezu tih jezika s konceptualnom memorijom.

Posljednji model (model D), revidirani hijerarhijski model, o kojemu e i kasnije biti rije , prikazuje asimetričan odnos prvoga i drugoga jezika. Osim asimetrije dvaju jezika, veze između leksikona i konceptualne memorije nisu jednako snažne.

Slika 6 Modeli dvojezi nog mentalnog leksikona²⁹

11.1 Revidirani hijerarhijski model

Jedno od pitanja koje je ve istaknuto tijekom rada jest problem selekcije odnosno leksi kog odabira kod bilingvalnog govornika. Kako govornik odabire jednu, a ne drugu rije ? Neki smatraju da bilingvalni govornici mogu stvoriti direktnu leksi ku vezu rije i iz J2 i

²⁹ Preuzeto iz Erdeljac (2009): *Mentalni leksikon: modeli i injenice*

njenog prijevodnog ekvivalenta iz J1. Rezultat takvog sustava jest taj da se pristup zna enju J2 rije i ili put prema proizvodnji J2 rije i ostvaruje putem reprezentacije njenog prijevodnog ekvivalenta rije i iz J1. Ako je to tako, Green (1998: 67) se pita kako pojedinci uop e mogu izbje i proizvodnju rije i iz J1 kad žele proizvesti njen prijevodni ekvivalent iz J2?

Green tako opisuje Krollov i Stewartov (1994) revidirani hijerarhijski model u kojem oni predlažu da su prijevodni ekvivalenti povezani i preko konceptualnog posredovanja i preko direktnih asocijativnih veza. Ipak, Green napominje da i ovaj model ostavlja pitanje kako osoba koja prevodi s jednog jezika na drugi izbjegava izgovaranje rije i koja se mora prevesti. Naravno, bilingvalni govornici uspijevaju govoriti samo jednim od jezika te mogu prebacivati kod, i mogu, s razli itim stupnjem uspjeha, prevoditi izme u svojih jezika. Upravo s time u vezi, Green daje primjere Macnamara i Kushnira (1971) prema kojima postoji *input* ili ulazna zamjena i *output* ili izlazna zamjena, kako bi govornik koji prevodi s J1 na J2 i dalje mogao razumjeti *input* J1. Green kritizira takve pretpostavke jer je prema njima jezi ni sustav ili uklju en ili isklju en, a brojna su istraživanja pokazala da je pojedinac izložen utjecaju neciljanog jezika. „Jezi ni sustavi mogu biti na razli itim razinama aktivacije i da bi se govorilo jednim, a ne drugim jezikom, njegova aktivacijska razina mora biti ve a od aktivacijske razine drugoga jezika“³⁰ (ibid. 68).

Green potvr uje Grosjeana koji smatra da bilingvalni govornik može biti u razli itom jezi nom modalitetu: može govoriti jedan jezik uz isklju enje drugog ili može kombinirati jezike kojima se služi, a takva kontrola zahtijeva „osjetljivost na vanjski *input* i sposobnost unutarnjeg usmjeravanja“³¹ (ibid. 68). „Osnovna je pretpostavka da kontrola jezi nih procesa i kontrola akcije imaju mnogo toga zajedni koga: jezik je oblik komunikacijske akcije“³² (ibid. 68). U govoru, pojedinac mora specificirati koju e ulogu imati odre ena jedinica unutar iskaza. Smatra se da je kontrola postignuta putem izmjene razina aktivacije jezi nih mreža, ili jedinica unutar tih mreža, a ne putem jednostavnog mehanizma zamjene (ibid. 68).

³⁰ Vlastiti prijevod

³¹ Vlastiti prijevod

³² Vlastiti prijevod

11.2 Revidirani hijerarhijski model vs. model bilingvalne interaktivne aktivacije

Posljednjih su se desetljeća razvila dva konkurentna modela o ustroju bilingvalnog mentalnog leksikona. Revidirani hijerarhijski model koji su razvili Kroll i suradnici, podrazumijeva odvojenu, ali povezanu leksičku reprezentaciju prvog (J1) i drugog (J2) jezika. On obuhvaća dvosmjerne i asimetrične veze između u dvaju leksikona. Drugim riječima, oblici riječi u J1 povezani su sa svojim odgovarajućim značenjima od trenutka kad su te riječi naučene. S druge strane, oblici riječi u J2 prvo su stečeni putem njihovih ekvivalenata u J1. Samo s povećanom vještinom koja se veze između riječi iz J2 i formiranih konceptualnih reprezentacija (Goral et al. 2006: 236). U ovom modelu veze u smjeru riječi iz J1 prema riječi iz J2 nisu isto jake kao što je to u smjeru J2 prema J1, no kako Goral navodi, takve se veze mogu s vremenom razviti. „Revidirani hijerarhijski model dopušta dinamične, promjenjive veze između riječi prvog i drugog jezika“³³ (ibid. 236). Ovaj model, smatraju Goral i suradnici, ne određuje unaprijed jesu li riječi iz inih jezika, koji su naučeni nakon J1, povezani u leksikonu putem J1 ili J2 riječi.

Alternativni model bilingvalnog leksikona, koji su razvili Dijkstra i suradnici, temelji se na konektivističkom modelu leksičke reprezentacije. „Kod modela bilingvalne interaktivne aktivacije riječi su međusobno povezane unutar jednoga jezika i preko dvaju jezika, s pobudivim (engl. *excitatory*) i potiskujućim (engl. *inhibitory*) dvosmjernim vezama između razine riječi i razine slova, kao i između razine riječi i jezične razine“³⁴ (ibid. 236). Kao i u jednojezičnoj inačici modela koji služi kao osnova za bilingvalni model, ovaj model predstavlja procese prepoznavanja riječi. On pretpostavlja da je leksički pristup jeziku neselektivan i zbog toga integrirani leksikon sadrži riječi iz obaju jezika (ibid. 236).

Goral nadalje navodi da su Dijkstra i suradnici dokazali u nekoliko nizova istraživanja da su oba jezika aktivna tijekom leksičkog pristupa, „i kad se samo jedan od njih eksplicitno traži u određenim zadacima“³⁵. U radu se opisuje da se model bilingvalne interaktivne aktivacije može proširiti na više od dva jezika te se razvio multilingvalni interaktivni aktivacijski model koji primijenjuje iste mehanizme i strukturu koja se pretpostavlja u bilingvalnom modelu (ibid. 236). Goral i suradnici (prema Dijkstra 2003) kažu da „povećanje leksikona u jednom inih jezika dovodi do povećane konkurencije i susjedna okolina utječe na

³³ Vlastiti prijevod

³⁴ Vlastiti prijevod

³⁵ Vlastiti prijevod

multilingvalni leksikon³⁶. Me utim, kako se dalje navodi, „broj susjeda koji bi se dodao bilo kojoj zadanoj rije i dodavanjem rije i iz dodatnog jezika postoje o j reprezentaciji, ne bi trebao zna ajno usporiti procese vizualnog leksi kog pristupa“³⁷ (ibid. 236).

Složeni sustav leksi ke reprezentacije esto je obra ivana tema pa Goral i suradnici tako spominju druge autore (Kirsnet, Lalor i Hird) i njihov pristup toj temi koji, kako navode, kažu da „granice u leksi kom sustavu nisu odre ene jezikom samom po sebi ve sli nostima u obliku i zna enju me u rije ima“³⁸ (ibid. 236) pa se može o ekivati više me usobne povezanosti izme u leksi kih jedinica nekih jezika (npr. engleski i francuski) koji dijele mnogo zajedni kih oblika (srodne rije i, ortografija), za razliku od drugih skupina koji imaju manje toga zajedni kog (npr. hebrejski i engleski). Istraživanja koja dokazuju i pridonose tim modelima uklju uju podatke iz istraživanja koja koriste zadatke leksi kog odlu ivanja, leksi kog usmjeravanja i zadatke prevo enja. „Zadaci prevo enja dobili su posebnu pažnju u literaturi bilingvalnog leksikona te su doveli do dvaju glavnih zaklju aka: prvo, nekoliko se puta pokazalo da je ve ina govornika iskusila direkcijsku asimetriju u kašnjenju kod prevo enja (engl. *latency*) i da je ta asimetrija povezana s jezi nim znanjem“³⁹ (ibid. 236). Zaklju ilo se da je prevo enje s jezika kojim se bolje vlada na jezik kojim se lošije vlada sporije, a kašnjenje kod prevo enja opada im govornik poboljša ovladavanje inim jezikom.

Tako er, postoji dokaz koji sugerira da odre ene karakteristike rije i - stimulusa utje u na kašnjenje i to nost kod prevo enja (engl. *latency* i *accuracy*). Jedna grupa rije i koja se esto i detaljno prou avala obuhva a sli ne rije i (rije i koje imaju sli nu formu i zna enje na dvama jezicima, npr. *coffee* na engleskom i *café* na španjolskom). Srodne rije i obi no proizvode brže i više to nih odgovora od rije i koje dijele zna enje, ali se razlikuju u formi (engl. *bread* i španj. *pan*). Još jedna karakteristika koja utje e na izvedbu pripada specifi nim semanti kim oblicima rije i: konkretne rije i brže se prevode od apstraktnih rije i. Isto tako, rije i koje imaju više od jednog prijevodnog ekvivalenta na drugom jeziku zahtijevaju više vremena za proizvodnju rije i – prijevoda od rije i koje imaju jedinstven prijevodni ekvivalent (ibid. 236).

Me utim, Goral i suradnici na neki na in kritiziraju model bilingvalne interaktivne aktivacije jer se uglavnom temelji na podacima dobivenim od govornika nizozemskog i engleskog, dvama jezicima koji su se povijesno razvili iz iste jezi ne porodice te dijele veliki

³⁶ Vlastiti prijevod

³⁷ Vlastiti prijevod

³⁸ Vlastiti prijevod

³⁹ Vlastiti prijevod

dio vokabulara, kao i ortografiju, a „leksičke, strukturalne i tipološke sličnosti ili razlike između parova jezika utječu na reprezentaciju i procesiranje“⁴⁰ (ibid. 236).

⁴⁰ Vlastiti prijevod

12 Bilingvizam i afazija

Proučavanje jezika i njegovih poremećaja kao što je afazija znanstvenicima je pomoglo da pobliže opišu na in na koji funkcionira jezik, odnosno kako funkcionira mozak ili dijelovi mozga zaduženi za jezikne procese. No, za potrebe bilingvalnog funkcioniranja mozga, trebalo je promotriti što se događa s osobama s afazijom koje su upravo bilingvalne.

12.1 Afazija

Afazija je jezikni i govorni poremećaj do kojeg dolazi prilikom ozljede mozga. Do takvih ozljeda može doći i uslijed automobilske nesreće, udarcem nekoga predmeta u glavu, ili moždanim udarom ili tumorom na mozgu (Grosjean 1982: 258).

Pacijenti mogu imati različite simptome, od nemogućnosti govora, ali sa uvanog razumijevanja jezika, do gramatički nepovezanog govora ili nemogućnosti da se imenuje neki predmet, iako ga pacijent prepoznaje. Najpoznatija je razlika između Brocine (motoričke) i Wernickeove (senzorne) afazije. Osobe s afazijom, koje su pritom bilingvalne, podvrgnute su znanstvenim istraživanjima kako bi se detaljnije analiziralo područje oštećenoga dijela mozga i njegove funkcije te kako bi se pridonijelo što boljem razumijevanju samoga jezika i toga kako on funkcionira. Neurolingvisti su proučavali osobe s afazijom koje su vladale s više jezika jer ih je zanimalo na koji način i zbog čega neki pacijenti uspijevaju sačuvati ili, s druge strane, gube jezike koje znaju.

12.2 Ribotovo vs. Pitrèsovo pravilo

Oporavak jezika vrlo je složen proces i mnogi su faktori koji utječu na tijek oporavka. U 19. stoljeću u francuski psiholog Théodule Ribot bio prvi koji je pronašao određene pravilnosti kod oporavka osoba s afazijom. Naime, on je zaključio da je prvi naučeni jezik najmanje oštećen te bi se prvi trebao i oporaviti (tzv. Ribotovo pravilo) (Hamers i Blanc 1989: 109). Naravno, u većini slučajeva to i jest tako, no ne u svima.

S druge strane, Hamers i Blanc navode drugo pravilo - Pitrèsovo pravilo (prema Albertu Pitrèsu, francuskom fizičaru) prema kojemu se jezik koji se najbolje poznaje, odnosno najviše koristi, oporavlja prvi.

Istraživanja su pokazala da je za oporavak vrlo važno znati povijest usvajanja jezika jer, primjerice, složeni bilingvizam pokazuje veće sličnosti i obrasce u oporavku kod obaju jezika, nego što je to slučaj kod koordiniranih bilingvalnih govornika (ibid. 109). Često se navodi da je prvi jezik biti najmanje oštećen te se zbog toga najprije oporaviti (prema Ribotovom pravilu – pravilo prvenstva) ili pak da je jezik koji se netom prije ozljede najčešće i najviše koristio biti onaj koji se prvi oporaviti (prema Pitrèsovom pravilu – pravilo navike i snage). Međutim, uz navedeno, vrlo je važno i pacijentovo psihološko stanje prije ozljede. U procjeni budućeg oporavka treba uzeti u obzir i afektivne i emocionalne faktore. Isto tako, dob i težina ozljede faktori su koji imaju veliku ulogu tijekom oporavka.

12.3 Modeli oporavka kod bilingvalnih afazija

Danas se u stručnoj literaturi spominje nekoliko modela oporavka jezika kod bilingvalnih osoba pogođenih afazijom. Grosjean te Hamers i Blanc, prema Paradis (1977), opisuju te modele te zaključuju da je najpoznatiji i najstabiliji model paralelnog oporavka jezika. Prema tome modelu, na podudaran način oštećeni jezici oporavljaju se u isto vrijeme.

S druge strane, postoji model neparalelnog oporavka među kojima je najpoznatiji i najčešće spominjan model selektivnog oporavka u kojem pacijent nikada ne uspije vratiti jedan ili više jezika. Primjer takva oporavka jest slučaj muškarca iz područja Švicarske sa švicarskim njemačkim kao prvim jezikom, uz poznavanje službenog njemačkog te francuskog i talijanskog jezika. U dobi od 30 godina muškarac je odselio u Francusku gdje je francuski postao jezik koji je najviše koristio. U dobi od 44 godine doživio je moždani udar koji je rezultirao afazijom. Na području razumijevanja jezika brzo se oporavio, no morao je ponovno učiti kako govoriti. Prvi jezik koji je naučio bio je francuski, zatim standardni njemački i talijanski, a njegov prvi jezik (materinski jezik), švicarski njemački, nikad mu se nije vratio, iako je posljednjih pet godina života proveo u Zürichu (Grosjean 1982: 259).

Grosjean nadalje navodi model diferencijalnog oporavka u kojem su jezici različito oštećeni u vrijeme ozljede te su oporavljeni u isto ili različito vrijeme.

Takav je slučaj Poljaka (s poljskim kao materinskim jezikom) koji je još znao njemački i ruski jezik. Nakon udara u glavu i stanja bez svijesti koje je trajalo tri tjedna, muškarcu je najmanje oštećen bio ruski jezik, poljski je bio oštećen samo na području proizvodnje (razumio ga je, ali je odgovarao na ruskome), a njemački je bio najviše oštećen. Taj slučaj

koji navodi Grosjean (prema Paradis 1977) ne navodi kakav je bio oporavak tih triju jezika, no zabilježeno je da je ruski jezik potpuno vraćen zbog ruskog okruženja u bolnici te jezici nisu vježbi koje mu je davala medicinska sestra iz Rusije.

Model sukcesivnog oporavka jest model u kojem se jedan jezik počinje oporavljati tek kad se pacijent oporavi na području onoga drugoga jezika.

Kod antagonističkog modela jedan se jezik tijekom pacijentova oporavka pogoršava, dok se drugi poboljšava. Uz spomenuti model postoji i naizmjenični antagonistički model u kojem se jedan jezik oporavi, zatim nestaje kad drugi jezik postaje dostupan, a onda taj drugi jezik nestaje i prvi postaje dostupan, i tako naizmjenično. Na primjer, slučaj bilingvalne ženske sestre koja je poznavala francuski jezik i dijalektalni arapski i koja je doživjela prometnu nesreću nakon koje je bila potpuno afatna. Nekoliko dana nakon nesreće mogla je izgovoriti nekoliko riječi i na arapskome jeziku, ali nije mogla govoriti francuskim, iako je njeno razumijevanje jezika bilo prilično dobro. Dva tjedna nakon nesreće, pacijentica je prilično dobro govorila francuski, da bi se zatim njen francuski prilično pogoršao, a arapski je ponovno bio vrlo tean. Sljedeći dan opet dogodilo to da je pacijentica bila loša u arapskom, a dobra u francuskom. Ovaj je slučaj zanimljiv i po tome što je pacijentica mogla bez problema prevoditi na jezik u kojem je imala govorne poteškoće. Međutim, nije mogla prevoditi na jezik na kojem je dobro govorila (ibid. 260).

Mješoviti model oporavka, kako mu i samo ime kaže, jest model u kojem se miješaju oba jezika. Grosjean navodi slučaj koji su zabilježili L'Hermitte i suradnici, a riječ je o pedesetogodišnjem muškarcu, poslovnom ovjeku iz Engleske koji je uz engleski jezik bio tean i u francuskom (u Francuskoj je živio i radio šesnaest godina). Kod njega se javila interferencija obaju jezika i u pisanom i govornom obliku. Kad se od njega tražilo da piše na francuskome, on bi napisao prilično nerazumljivu rečenicu zbog kombiniranja svih jezika u strukturu obaju jezika.

Grosjean tvrdi da „kad se jedan od jezika ne povрати, to ne znači da je jezik kao takav zaboravljen, već da je on privremeno ili trajno inhibiran“ (Paradis, 1977, prema Grosjean 1982: 263)⁴¹.

Što je ranije drugi jezik usvojen, to je veća vjerojatnost da će neuronske mreže biti povezane između obaju jezika (Whitaker, 1978, prema Hamers i Blanc 1989: 110). Isto tako, na oporavak djeluje i jezično okruženje tijekom oporavka, pa i emotivni imbenici. Tako

⁴¹ Vlastiti prijevod

Hamers i Blanc navode slu aj francuskoga pisca koji je tijekom oporavka lakše komunicirao na turskome jeziku, nego na francuskome, jer je s turskim bio više emotivno povezan.

Meuter (2009: 3) navodi da su neki višejezi ni pacijenti pokazali djelomi ni oporavak bilo prvog nau enog jezika ili najpoznatijeg jezika, dok su neki pokazali patološko mijenjanje me u jezicima te selektivno - antagonisti ke obrasce oporavka.

Zaključak

U radu su se dotakla brojna područja ne samo mentalnog leksikona i bilingvizma, već i samoga jezika, iz kojih je vidljivo da su jezik i jezična istraživanja aktualna tema svih znanstvenika koji se bave jezikom kao takvim. Proučavanje mentalnoga leksikona kao „skladišta“ rije i izuzetno je važno za razumijevanje jezičnog funkcioniranja. Znanstvenici smatraju da i monolingvalni i bilingvalni govornici u mentalnome leksikonu pohranjuju znanja o tvorbi, izgovoru, pisanome obliku, značenju te odnosu pojedine rije i s drugim riječima, što više mentalni se leksikon oblikuje i razvija tijekom života. Brojne su znanstvene discipline koje su tom području posvetile mnogo pažnje te su se tako razvile različite teorije od kojih neke zagovaraju postojanje jednog mentalnog leksikona te one koje govore o dvama mentalnim leksikonima kod bilingvalnih govornika, no ipak istraživanja govore u prilog jednom zajedničkom mentalnom leksikonu. Nekada se smatralo da postoje razlike u jezičnom procesiranju u hemisferama monolingvalnih i bilingvalnih govornika, no istraživanja su pokazala da nema razlike po tom pitanju. Također, postoje brojne teorije o načinu funkcioniranja mentalnoga leksikona bilingvalnih govornika, no znanstvenici se slažu da jezici nisu pohranjeni na različitim mjestima, odnosno da bilingvalni govornik posjeduje podskupine neuronskih veza za pojedini jezik te svaki od jezika može biti aktiviran ili inhibiran, a jedan veći skup neuronskih veza iz kojeg mogu u bilo koje vrijeme dohvatiti podatak o pojedinom jeziku. Bilingvizam jest jezični fenomen koji se nejednako koristi u različitim domenama života stoga bilingvalni govornici rijetko razvijaju jednaku tečnost u jezicima koje koriste, pa i ne čudi što dolazi do interferencija među jezicima. Bilingvalni se govornici mogu naći u svakodnevnim situacijama u kojima koriste monolingvalan ili bilingvalan modalitet. Upravo je proučavanje jezičnoga modaliteta bilingvalnih govornika važno kako bi se istražilo procesiranje dvaju jezika, to jest, radi li se o istovremenoj aktivaciji dvaju jezika ili deaktivaciji jednog od jezika. Budući da su osobe s afazijom od velikog značaja za istraživanje bilingvalnog mentalnog leksikona, proučavanjem njihova oporavka došlo se do zaključka da na oporavak jezika utječu u različitim oblicima kao što je dob usvajanja prvoga jezika i ovladavanja drugim jezikom, okruženje u kojem se ono stjecalo, ali i emotivni oblicima kao što je veza koju govornik stvara prema jezicima kojima vlada, dakle povijest usvajanja prvog i drugih jezika. Mentalni je leksikon svakako područje u kojem se još može mnogo toga istraživati i proučavati u svrhu što boljeg razumijevanja jezičnog funkcioniranja, a naravno, što kvalitetnijeg pristupa terapijama ne samo monolingvalnih, već i bilingvalnih govornika s afazijom i drugim jezičnim poremećajima.

Sažetak

Mentalni je leksikon „skladište“ rije i. Govornik nekoga jezika u njemu ima pohranjeno znanje o rije ima. Kad želi ostvariti neku od jezi nih djelatnosti (slušanje, govorenje, itanje, pisanje), on ih dohva a iz svog mentalnoga leksikona. Mentalni leksikon se u na elu „oboga uje“ tijekom života, pove ava se njegov opseg, ali se i mijenjaju odnosi me u pohranjenim rije ima. Tijekom života mogu e je da se neke rije i i gube iz mentalnog leksikona. Kad se govori o govorniku koji uz svoj prvi jezik poznaje još jedan ili više jezika, tada je rije o bilingvizmu. Mentalni leksikon bilingvalnog govornika sadrži podatke o rije ima obaju jezika koje govornik poznaje. Postoje razni pristupi ovome jezi nome fenomenu, no danas se brojni znanstvenici slažu da je mentalni leksikon bilingvalnoga govornika organiziran tako da postoje dva mentalna leksikona koja su me usobno povezana. Govornikov prvi usvojeni jezik utje e na mentalni leksikon njegova drugoga jezika, i obrnuto. U slu aju bilingvalnih govornika kojima je zbog razli itih tipova ozljede ošte en dio mozga zadužen za jezi nu proizvodnju i percepciju, postoje razli ite vrste oporavaka jezika. Istraživanja s podru ja bilingvalne afazije pridonijela su razvoju teorija o bilingvalnoj organizaciji jezika te su potvrdila da postoji veza me u jezicima, ali i da veliku važnost kod jezika imaju dob, okruženje u kojem su se jezici usvojili te stupanj ovladavanja prvim i drugim jezikom.

Ključne riječi: mentalni leksikon, bilingvizam, prvi jezik, drugi jezik, bilingvalna afazija

Summary

Mental lexicon is the word „storage“ where is stored all the knowledge of the words of the speaker's language. When the speaker wants to accomplish one of the language activities (listening, speaking, reading, writing), he accesses the words from his mental lexicon. One's mental lexicon is „enriched“ throughout the life, its scope increases, but the relationship within the stored words also changes. It is possible that some words can be lost from the mental lexicon. When we talk about the speaker who has the knowledge about one or more languages beside his first learned language, then we speak about bilingualism. Mental lexicon of the bilingual speaker contains data about the words from both of the languages that the speaker speaks. There are different approaches to this linguistic phenomenon, but nowadays many scientists agree upon the fact that the mental lexicon of the bilinguals has two mental lexicons mutually linked. Bilingual's first learned language affects his second mental lexicon, and viceversa. In the case of the bilinguals who have suffered injury on the part of the brain responsible for language production and perception, due to the type of the injury, there are different types of language recovery. Studies in the area of bilingual aphasia have contributed to the development of bilingual language theory and have confirmed that there is a connection between languages, but what is also very important are the environment in which languages have been learned and the degree of mastery in the first and second language.

Keywords: mental lexicon, bilingualism, first language, second language, bilingual aphasia

Literatura

- 1) Ahlsen, E. (2006). *Introduction to Neurolinguistics*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- 2) Allmann, G. (1998). *Accessing the Mental Lexicon. Words, and how we (eventually) find them*. Oxford University Press.
(https://www.psycholinguistics.com/gerry_altmann/resources/Chapter-6.pdf) (kolovoz 2018)
- 3) Costa, A. (2005). Lexical Access in Bilingual Production. U: Kroll, J., F., De Groot, A.M.B. (ur.) *Handbook of Bilingualism. Psycholinguistic Approaches* (308-325), Oxford University Press.
(https://www.researchgate.net/profile/Albert_Costa/publication/246682573_Lexical_access_in_bilingual_production/links/54ddcc1f0cf2814662eb6880/Lexical-access-in-bilingual-production.pdf) (kolovoz 2018.)
- 4) Erdeljac, V. (2009). *Mentalni leksikon. Modeli i injenice*. Zagreb: Ibis grafika.
- 5) Goral et al. (2006). Cross - language lexical connections in the mental lexicon: Evidence from a case of trilingual aphasia. *Brain and language*, vol. 98, br.2, 235-247
(<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0093934X06000976>) (srpanj 2018.)
- 6) Green, D. (1998.). Mental control of the biligual lexico-semantic system. *Bilingualism: Language and Cognition*, vol.1, br.2, 67-81, Cambridge University Press
(<https://www.cambridge.org/core/journals/bilingualism-language-and-cognition/article/mental-control-of-the-bilingual-lexicosemantic-system/15AB73F1D03B283A475B6E4C6E9836AE>) (srpanj 2018.)
- 7) Grosjean, F. (1982). *Life with two languages. An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press.
- 8) Grosjean, F. (1996). Living with two langauges and two cultures. U: Parasnis, I. (ur.) *Cultural and Language Diversity and the Deaf Experience*, 20-37, Cambridge: Cambridge University Press.
(https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi7_emYkPTdAhVIIsAKHbLHA6AQFjAAegQIBRAC&url=http%3A%2F%2Fwww.signwriting.org%2Fforums%2Fswlist%2Farchive2%2Fmessag)

- e%2F6760%2FChapter.rtf&usg=AOvVaw2nWXZ70Fe5z_1nxQKRVG2a) (kolovoz 2018.)
- 9) Hamers, J.F., Blanc, M.H.A. (1989). *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - 10) *Hrvatska enciklopedija*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. online izdanje (<http://www.enciklopedija.hr/>) (kolovoz 2018.)
 - 11) Medved Krajnovi, M. (2010). *Od jednojezi nosti do višejezi nosti. Uvod u istraživanja procesa ovladavanja inim jezikom*. Zagreb: Leykam international, d.o.o.
 - 12) Meuter, R. (2009). Neurolinguistic contributions to understanding the bilingual mental lexicon. U: Pavlenko, A. (ur.) *The Bilingual Mental Lexicon. Interdisciplinary Approaches*. 1-26, Bristol, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
 - 13) Obler, K. L., Gjerlow K. (1999). How we know what we know about brain organization for language. *Language and the brain*, 27- 48, Cambridge: Cambridge University Press.
 - 14) Oster, U. (2009). *La adquisición de vocabulario en una lengua extranjera: de la teoría a la aplicación didáctica*. *Porta Linguarum: revista internacional de didáctica de las lenguas extranjeras*, N°11, 33-50
(<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2786759>) (kolovoz 2018.)
 - 15) Singleton, D. (2000). *Language and the Lexicon. An Introduction*. Oxford University Press.
 - 16) Ullman, M. T. (2007). The biocognition of the mental lexicon. U: Gaskell Gareth (ur.) *The Oxford Handbook of Psycholinguistics*. 267-286
(<http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780198568971.001.0001/oxfordhb-9780198568971-e-016>) (srpanj 2018.)
 - 17) http://pandora.cii.wvu.edu/vajda/ling201/test4materials/language_and_the_brain.htm
(kolovoz 2018.)
 - 18) <https://lingtechuistics.com/2008/08/13/second-language-learning-and-its-benefits-to-the-human-brain/#jp-carousel-33> (kolovoz 2018.)